

Politikai
röpiratok

108.

108
878

A POLGÁROSULT NÉPEK

VALLÁSI JÖVŐJE.

IRTA

LAVELEYE EMIL,
A LÜTTICHI EGYETEM PROFESSORA.

16.

FORDITOTTA

FELEKI JÓZSEF,
FOKTÓI REF. LELKÉSZ.

BUDAPEST, 1878.

SZERZŐ TULAJDONA.

NYOMATOTT A DEUTSCH M.-FÉLE MŰVÉSZ. INTÉZETBEN
BÁLVÁNY-UTCZA 9. SZÁM.

Különnyomat a „Prot. Egyh. és Isk. Lap”-ból.

Korunk utóbbi éveiben két kérdés tartja heves izgatottságban a kedélyeket; ez egyik a vallási, a másik a társadalmi kérdés.

A vallási kérdés két alakban jelentkezik.

Elsőben is úgy áll előttünk, mint egyfelől a kormányok, másfelől a népek küzdelme a római katholicismus ellen, mely világi hatalmáról nem mond le és a mely sokkal nagyobb odaadással, mint valaha, korunkban mindenfelé arra törekszik, hogy valósítsa a középkor ama nagyszerű eszméjét, mely szerint az egyes államok a souverain főpap határozatainak és akaratainak alárendelve vannak. Ez a sokat emlegetett dráma külső képe.

Másod sorban úgy jelentkezik, mint a tudományos szellem küzdelme minden természetfeletti hit ellen, vagyis más szóval, a vallási eszme ellen.

Ez lassú és észrevétlen munka, de azért nem kevésbé mélyreható és gyökeres.

A társadalmi kérdés azon új egyéniség fellépésében áll, kit a német nemzetgazdák „negyedik rendnek“ neveznek, mely tulajdonképen nem egyéb, mint a munkás osztály.

Franciaországban, a mult század végén feltámadt a polgárság és Siéyessel azt kérdezé: „Mi a polgári rend? Semmi. Minek kellene lennie? Mindennek. És feltett kérdése és felelete valósításához kezdett, mely magában foglalta az egész forradalmat. Ma már a munkásosztály nem csak Franciaországban, hanem Angliában, Németországban, sőt többé kevésbé mindenütt hasonlóképen gondolkodik. Majdnem minden államban megadták a pol-

gároknek a szavazati jogot, még azoknak is, kik napi keresményökből élnek; ők ezt helyzetük javítására használják. Megnyerték a politikai egyenlőséget, most már társadalmi egyenlőséget követelnek és számos olyan reformról álmodoznak, mely a tényleges társadalomnak egészen új kinézetet fogna adni. Tocqueville mondja, hogy Franciaországban sohasem volt a nép boldogabb, mint a forradalom kitörése előtt, tehát ugyanazon percben, melyben elégedetlensége felforgatta a régi rendszert, melynek visszaélései lassanként tűnni kezdtek. Azt lehetné az ember, — mondja e híres író, — „hogy a franciák azon mértékben találták helyzetüket elviselhetlenebbnek, a mely mértékben javult.“ Ugyanez áll mai napság a munkás osztályra is. A munkások helyzete sohasem nyújtott kevesebb okot a panaszra, mint épen ma; napidijuk rohamosabban emelkedett, mint az élelem ára: jobban táplálkoznak, főképen kényelmesebben laknak és öltözködnek, mint annak előtte és mégis, nagyobb ürelmetlenségnek jelét sohasem adták. És nem is a falusi munkások a legelégedetlenebbek, kik keresményökből alig tudnak megélni, hanem az iparosok, kik kettős napidijat húznak. Két évvel ezelőtt Amsterdam homok partjain gyémánt csiszoló munkásokat láttam; naponként 20 franktól egészen 30-ig ment keresetük. Nem messze onnan a mezei munkások másfél frankért dolgoztak naponként és még sem békétlenkedtek. Mennél inkább közeledik a munkás helyzete a polgárhoz, annál nehezebben tűri ama kis távolságot, mely tőle elválasztja. Ide is alkalmazható, mit Gladstone Irlandra vonatkozólag mondott: „Akkor lázad fel, mikor szabaddá tesszük!“

A társadalmi és vallási kérdés mindinkább súlyosabbá válik, mert szüntelen szaporodik azoknak száma, kik e két kérdés által előidézett mozgalomban részt

vesznek. E tényt szemünkkel láthatjuk mindennap. Voltaire a XVIII-ik században azt hitte, hogy a vallástalanság az előkelő osztályok kiváltsága, a nép sorsa pedig a babona. Ma már ki ringathatná magát efféle csalódásban?

A népies sajtó és a politikai küzdelem áthatja korunkban a társadalom minden osztályát. Maga a demokratia előhaladása ülteti át a műhelyekbe és kunyhókba ama kérdéseket, melyekkel a salonok és a parlamentek foglalkoznak.

A társadalmi és vallási kérdés számtalan kötelékkel van egymáshoz fűzve. A keresztyénség ismertette meg a világgal az egyenlőség eszméjét, mely forrása lett a tényleges társadalmi rendet fenyegető egyenlőségi aspirációknak; de viszont a keresztyénség befolyásának tulajdonítható, hogy e mindent felforgató erők még nem törtek ki; valamint szintén helyesebben felfogott és helyesebben alkalmazott tanai vannak hivatva, hogy a társadalom békéjét lassanként helyreállítsák.

A polgárosult népek jövőjéről gondolkodva, ama fontos kérdés áll előttünk: túl fogja-e élni a vallási eszme ama krízist, melyen korunkban keresztül megy, és ha túléli, minő alakot fog magára öltetni?

A vallási eszme sohasem volt olyan rettenetes próbára téve, mint ma. Ellenséges szelek fujnak a világ mind a négy sarkáról, melyek mélyen megingatják és megsemmisítésére törni látszanak.

A római birodalomban is mélyen meg volt rázkód-tatva a vallási hit. Fennállott ugyan az antik kultus, a ritusokat is lelkiismeretesen gyakorolták, de a felvilágo-

sult lelkek nem hittek abban többé és általános volt közöttük az óhaj egyik vagy másik bölcsészeti rendszernek a magaviselet és a vigasztalódás valamely szabálya és az emberi rendeltetést megfejtő elmélete után. A magasabb osztályokban a skepticismus uralkodott és az érzéki gyönyörök által igyekeztek feledtetni az erkölcsi és szellemi elfogultságot. Már-már úgy látszott, hogy a vallási eszme végképen eltűnt, pedig a nép még erősen ragaszkodott hozzá. Tudatlansága válaszfalat vont közte és a felsőbb osztályok között. A falusiak vagy másképen *pagan* i oly sokáig maradtak hűek a régi cultushoz, hogy a *paganismus* elnevezés, melylyel ezt illetjük, ő róluk származott. Egyik oldalon barbarok, parasztok, rabszolgák, másik oldalon a platonismus és stoicismus által megtisztított, emelkedett lelkek : ez a képe ama roppant népességnek, mely az új kultus elfogadására előkészítve vala!

Ma mindez másképen van. Semerről sem jelentkeznek új fajok, melyek előregedett társadalmainkat megifjithatnák. A felső és alsó osztályok között nincsen többé korlát; skepticismus ragadta meg az egyiket úgy mint a másikat. A bölcsészeti tanok nem képezik ma már, mint az ó-korban az élet fegyelmét és a magaviselet szabályát; ma mint a vizsgálódás tárgyai csakis a tudósokat érdeklik és a művelt osztályoknak nem nyujtanak többé szellemi táplálékot. Van-e korunkban olyan tömeg, mely kész volna egy új vallást elfogadni? Lehet-e még csak gondolni is a mai században, melyből minden költészet kiadudt, ahoz hasonló vallási mozgalomra, mely a világot a keresztyénség hatalmába keríté?! A föld már kiszáradt, a vallás isteni fája nem szívhat belőle táperőt gyökerei számára!

Három mozgalom ássa alá korunkban a vallási

eszmét. Elsőben is a természettudomány és rendszere, mely már a bölcészetre is alkalmazást nyert. Ama két tudományos irányzatot értem, melyet a darwinismus és positivismus neve alatt ismerünk. A szemléleti tudományok minden tüneményt természetes okokból magyaráznak ki és így még egy természet feletti hatalom közreműködését is visszautasítják. Ez a felfogás nem szükségképpen ugyan, hanem nagyon gyakran még az istenség lételének is kétségbevonására vezet, vagy legalább azon állításra, hogy semmit sem tudhatunk felőle, mi majdnem ugyanannyi. Más oldalról úgy látszik, hogy az emberiség eredetére vonatkozó tanulmány annak kimutatását tette feladatává, hogy az emberiném kiválás útján a leg-
elemibb állati anyagokból* vagy pedig épen szervetlen anyagból származik, minek következménye, hogy az embert teljesen assimilálják az állattal és a halhatatlan lelket megtagadják tőle. Ez az eszme-folyam nem csak a tudományos körökben van elterjedve; behatol a társadalom minden rétegébe és megingatja a spiritualismus két lényeges principiumát: az Isten hívését és a lélek halhatatlanságát.

Gyöngíti továbbá a vallási érzelmet a jólét szenvedélye és a vagyonság utáni tulságos törekvés is. Kétségkívül minden időben törekedtek az emberek, hogy szükségüket és élv-szomjukat kielégítsék, csak hogy mai

* E tárgyban sajátosságos ellenmondások constatálhatók. Azok, kik leghatározottabb ellenfelei a természetes kifejlődés elméletének, még a legegyszerűbb fajokra való alkalmazásban is, midőn visszautasítják a természetes kiválási elméletet, kénytelenek elfogadni az emberre nézve a természetes kifejlődés elméletét, mely szerint az ember a föld gyomrából fejlődött ki. A természetes kiválás elmélete több valószínűséggel bír. Én e helyen, csak a materialismus rendszerének a társadalmi tudományokra való alkalmazását utasítom vissza, mert ezekben az erkölccsel és a szellemi dolgokkal kell számot vetni.

napság ez a törekvés minden embernél rohamosabb és lázasabb, mivel a társadalom organisatiója nem jelöli ki minden egyes helyét, mint hajdan. Ma a munkás hirtelen felemelkedhetik a legmagasabb polcra, de az ipar rohamos krizisei rögtöni bukását is okozhatják. A kinek ma semmije sincs, holnap a szerencse kedvezéséből milliomos lehet. Hajdan mindenki megmaradt azon helyzetben, mely születésénél fogva megillette; helyzete nem tette ki a létérti küzdelem számtalan eshetőségének, míg korunkban ez már általánossá vált. Korunk jelszava így hangzik: mindent elérhetek, de mindennek ki is vagyok téve; ez oly kinokkal és izgalmakkal teljes életet eredményez, melyben a siker vágya és a bukás félelme minden vallási érzelmet szükségképen elől. Ma a tudósok és a papok sem ismerik már a nyugalmas, zavartalan életet, mely az elvont és minden érdek nélküli tanulmányozás gyönyörében áll, pedig ők hivataloknál fogva csakis az igazság kutatói és terjesztői tartoznak lenni. A gép is, míg egy felől hasznos szolgálatot tesz, másfelől elnyel és megemészt bennünket. Hány becses órát tesz semmivé a posta, mely közlekedésünket szaporítja, hány drága napot rabol el tőlünk a vasút, mely az utazás könnyűségének varázsával a családi tűzhely mellől messze röpit! Ma mindenki haladni, emelkedni óhajt, innen a szünet nélküli küzdelem mentől több földi javak után. És e sok munka és élvezethajhászat közepett megsemmisül a szellemi élet és a vallási érzellem művelése. Nézzük csak meg a vallás szolgáit, mennyire elfoglalja őket az anyagi érdek, ha nem is saját, de az általuk szentnek vallott ügy érdekében; lelkük mennyire elmerül a politikai küzdelemben; milyen csorba ez mennyei hivatásukon! A mai ember a földhöz van szegezve, és szenvedélylyel törekszik annak javai után, mintha örökké itt kellene élnie.

Rá nézve az ég üres, jelentés nélküli szó. E száraz és hideg légkörben erejét veszti és lassanként elmosódik a vallási eszme!

A harmadik ok, mely a vallási eszmét aláássa, a munkásokban található fel. Megborzadunk, ha elgondoljuk, hogy a socialismus Angol, Német, Franciaországban és mindenütt, a hová csak a munkás osztály közé behatol, az atheismus magvait hintegeti. E tekintetben sajátos balfelfogás észlelhető. A munkások egyenlőséget követelnek, s visszautasítják a keresztyén vallást, mely az egyenlőség eszméjét a világgal megismertette. Jézus azt tanítja, hogy „az elsők utolsók lesznek“ és tanítását épen azok támadják meg, kiknek felszabadítást ígér. Nem kevésbé sajátos ellenmondás rejlik ama körülményben is, hogy a demokratia legtöbb híve korunkban a darwinismus és positivismus követője. Caro nagyon helyesen fejtegette a Revue des Deux-Mondes egyik legújabb füzetében, hogy ha a darwinismust a társadalom kérdéseire is alkalmazzuk, megsemmisítjük az egyenlőség eszméjét és a legerősebb és legügyesebb diadalát dicsőítjük. Tudjuk, hogy a darwinismus szerint a különböző állati fajok a létért küzdenek egymással, az erősebbek és ügyesebbek e küzdelemben győznek, a gyengébbek legyőzötnek és lassanként eltűnnek a föld színéről. Így megy végbe a természetes kiválasztás, mely a fajok átalakulását és ez által a haladást eredményezi. Most már a társadalomban is érvényre kell emelni a törvényt. Hadd vesszenek el az emberi nem azon fajai és egyesei, kik kevesebb tehetségekkel rendelkeznek, hogy helyet adjanak a nagyobb fajoknak és családoknak. Ez az egyedül helyes, ennek meg kell történni. A szeretet és jog üres szavak, nem használnak semmit, sőt ártanak a mennyiben a természeti törvény alkalmazásának aka-

dályai. Hadd uralkodjanak a legerősebbek, hadd legyenek ők a társadalom urai, az lesz csak a boldog társadalom! Akkor haladni fog az emberiség, épen úgy, mint haldott az állatvilág e törvény alapján. Jog helyett erőszak, szeretet helyett hatalom, ez kell az emberiségnek, hogy haladjon! Ime ez a darwinismus társadalmi elmélete! Könnyen észrevehető rajta, hogy nagyon is aristokratikus. Csakis tudatlanságnak, vagy vakságnak tulajdoníthatjuk, hogy az egyenlőség és a demokratia követői az efféle elméleteket magukévá teszik. Különben van ennek érthető oka is: azon ellenszenv, melylyel minden vallási eszme iránt viseltetnek.

Hogy a munkás osztály a keresztyénségnek, sőt mondhatni minden vallásnak ellensége s a socialismus zászlója alá szegődik, még ama körülmény is okozza, hogy a vallás szolgálói, kik rendszerint a magasabb osztályokhoz tartoznak, magát a vallást a fennálló társadalmi rend védelmére, úgy szólván megszentelésére használják. Hirdetik a szegényeknek: tőrjétek nyugodtan a nyomort, ez az élet rövid és csak készület az örök életre. Jutalmatok nem fog elmaradni, mert a tőrőké és a szenvedőké a mennyeknek országa; a szegénység és a türelem út a mennyekbe. Míg az efféle nézetek mélyen gyökeresnek a nép lelkében, nyomasztó sorsát önmegadással tűri. A vallási eszme tehát megakadályozza a lázadó szellem és a socialistikus követelések explosióját. De a demagogok mindenfelé arra törekszenek, hogy gyengítsék és ha lehetséges kitépják ezt a nép lelkéből. A német socialisták nyilatkozatai nagyon jellemzők e részben. „A socialismus — mondja a *Further demokratisches Wochenblatt* m. é. 51. száma — az atheista kultus nagy korszakának kezdete. Kell, hogy mindnyájan előmozdítsuk diadalát, mely ezredévekig fog tartani.“ „A despo-

tismus és a theismus minden időben kezét fogtak egymással a népek elnyomására; ezek tehetetlenül görnyedtek meg előttük s a helyett, hogy követelték volna a boldogságot már e földön, megelégedtek a jövő élet boldogságának reményével. Az utolsó theistával el fog tünni a föld színéről az utolsó rabszolga is. A jövő az atheismusé lesz. Ennek fogják köszönhetni a népek felszabadulásukat és boldogságukat, mely drága kincseket oly hosszú időközön keresztül egy ábrándért áldoztak fel.“ Angliában a munkáspárt legradikálisabb vezetői hasonló módon hirdetik az atheismust. Ha a vallást továbbra is a fennálló rend bástyájának és a tényleges társadalmi szervezet szentesítőjének használják, világos, hogy az ellenséges érzület minden vallási eszme iránt azon mértékben lesz általánosabb, mint a mely mértékben terjed a társadalom reformjának óhaja.

A katolikus tartományokban mindazok, kik a szabadság védőiként lépnek fel, gyakran akaratuk ellenére is a vallásérzelem megtámadására kényszerítetnek. A papság, hatalmának fentartása érdekében védő hadseregnek tekinti maga mellett a vallást és mint ilyet, nem egyszer bocsátja ütközetbe. A kik küzdenek ez ellen, egyszersmind háborút folytatnak a pap, következőképp a kultus ellen is, melynek az szolgája.

Három nagy ok áll tehát előttünk, miként láttuk, melyek a vallási érzelem megsemmisítésére törnek. Első az ugynevezett tudományos szellem, vagyis a természet-tudomány rendszere, mely eléggé helytelenül az erkölcsi és politikai tudományokra is alkalmaztatik; második az élvezethajhászat és a rohamos emelkedés élénk vágya mely minhen szellemi életet megsemmisít; harmadik az alsóbb néposztályok ellenséges indulata minden kultus ellen, mivel mindegyiket az elnyomás eszközének te

kintik. E három ok együttesen működik és hatályosságuk azon mértékben fokozódik, a melyben a társadalom új rétegei a küzdelembe bevonatnak. Az öntudatlan atheismus és a hideg közönyösség, amelyek a nyílt ellenségeknél vészthozóbbak, folyvást nagyobb és nagyobb tért nyernek. Szinte félni lehet, hogy ha e mozgalom tovább tart minden vallás megsemmisül.

És itt egy borzasztó kérdés merül fel előttünk, mely világot és határozott feleletet követel. Fenállhat-e a polgárosult társadalom vallás nélkül? Haladhat-e dicső útján magasztos rendeltetése felé, egyfelől az erkölcs, ha gyökerei nem az Isten és a lélek halhatatlanságának hitéből merítik életnedvüket; másfelől a jó és rossz határozatlan, ingadozó érzelve, ha gyakorlása közben nem költi fel bennünk tökéletlenségünk tudatát és vágyakozásunkat az igazság és jogosság eszméjéhez; egy szóval haladhat-e dicső útján, magasztos rendeltetése felé az emberi természet, ha menthetetlen elszigeteltségében egyedül csak földi ösztöneinek befolyása alatt lesz? Az állati fajok ösztöneik által vezetettve, kétségkívül fenmaradnak és gondoskodva éhségük kielégítéséről fenállásukat biztosítják. A vadak majdnem olyan életet folytatnak, hogy tetükre a kötelesség és a más világi élet eszméje semmi befolyást sem gyakorol, de éppen azért lételük az oktalan állatokéhoz hasonló. Szünet nélkül küzdenek egymással a zsákmány felett és a legerősebbnek a legnagyobb rész jut. De mi lenne ami társadalmunkból, mely a jog tiszteletén alapszik, ha kihalna belőle a kötelesség érzete és a jogosság eszméje? Nem sülyednének-e vissza elkerülhetetlenül a történelem előtti idők vadságába, ha az atheismus általánosan elterjed és tudatos lesz, ha mindenütt nyíltan vallják és tanítják?

Képzeljük csak egy percre azon állapotot, mely felé

ugy látszik naponként közelitünk, és a mely után bizonyos emberek lázas türelmetlenséggel esengenek. Képzeljük, hogy az ég üres és a templomok elhagyottak, nincsen Isten, az igazság és jogosság örök változhatatlan mintaképe; nincsen imádság a könyörületes Atyához, és ezzel vége a vigasztalás ama forrásának, mely eddig a szerencsétlenekre nézve kiapadhatatlan volt; nincsen hit a jövő életben, mely helyrehozza e világ egyenetlenségeit és megjutalmazza az igazakat, nincsen vallási eszme, eltűnik, mint az emberi nem gyermekkorának gyermekes meséje!

A vallástalanság nem lehet többé a nagy szellemek kiváltsága, mint a XVIII-dik században. Ha az atheismus igazság, úgy hirdetni kell nyíltan mindeneknek. Támadnak majd emberek, kik így fognak a népekhez szólani: „Mire való volna a vallás? A vallás Istent feltételez, Isten pedig nem létezik. Ez egy üres, jelentés nélküli szó, melyet kitalált a félelem, elfogadott a hiszékenység, kizsákmányolt a fanatizmus, a nagyra fujt az egymás utáni idők üres álmodozása. Isten nem egyéb, mint az emberi személyiség visszatükröződése. Ember, te önmagadat imádtad eddig! Sajád képed előtt hajolt meg térded . . . egyenesedjél fel, emeld föl homlokodat, mely a zsarnokok és a papok járma alatt oly sokáig görnyedett! Ragaszkodjál a föld porához, a földön tülről nincs mit remélned. Ne várj semmit a halál utáni jövőtől, mert az nem létezik. Sorsod e földön határozódik, igyekezzél tehát mentől nagyobb bőségre szert tenni és élvezeteidet szaporítani.

Ki nézhetné könnyek nélkül ezen állapotot? Isten eszméjével a világosság is eltűnék az erkölcsi világból és az éj sötétsége borulna reá. Beteljesednék Byron álma a *Darkness*; a nap kialudnék, a földet örökös ső-

tétség, dermesztő hidegség szállaná meg; az emberek, hogy egy kis melegséget és világosságot nyerjenek, meggyujtanának mindent, erdőket, városokat, falvakat, templomokat, emlékoszlopokat és végre az utolsó ember az utolsó üszök kihaló fényével együtt mulna ki. A vallási eszme ama szellemi légkör, mely nélkül az emberiség egy percig sem élhet. Ackermann asszony „Bölcse-s z e t i k ö l t e m é n y e k” című művében csípősen festi azon ember komor bánatát, kit a positivismus minden tulvilági reményétől megfosztott. A valláshoz intézve szavait, így szól:

Eh bien, nous t'expulsons de tes divins royaumes,

Dominatrice ardente, et l'instant est venu :

Tu ne vas plus savoir ou loger tes fantômes.

Nous fermons, l'Inconnu !

Mais ton triomphateur expia ta défaite,

L'homme déjà se trouble e', vainqueur éperdu,

Il se sent ruiné par sa propre conquête ;

En te dépossédant nous avons tout perdu.

Nous restons sans espoir, sans recours, sans asile,

Tandis qu'obstinément le desir qu'on exile,

Revient errer autour du gouffre défendu.¹⁾

Gyógyíthatatlan búskomorság vesz erőt azon az emberen, ki már elveszté reményét egy jobb világban, kinek rövid és mindenféle bajokkal teljes élete csak e földhöz van kötve, melyen az erőszak hatalmával az igazságtalanság győz, és a melyen az egymást felváltó

¹⁾ Nosza, órád ütött, tüzes uralkodóné, imé kikergetünk isteni birodalmadból, rémeidnek nem találsz többé helyet közöttünk, kizárjuk az ismeretlent! De a feletted győztes ember meglakol bukásodért; győzelmétől azonnal maga is megrémül, zavarba jó és diadalában bukását érezi, oh mert száműzve téged, elvesztünk mindent; remény, segítség, menhely nélkül maradunk, míg a száműzött vágó állhatatosan visszatér, hogy kisértsen a védett örvény körül!

nemzedékek egy kicsinyke szűk helyért és az önfenntartás eszközeiért élethalálra versengenek egymással. Vannak Amerikában német gyarmatok, melyek mindenféle kultust száműztek körükből; utazók, kik meglátogatták e gyarmatokat, állítják, hogy minden tagját de különösen a nőket mély búskomolyság emészti; az emberi élet elveszti minden becsét, ha távoli kilátásaitól megfosztják.

Nehezebbé teszi a kérdést továbbá az, hogy a valási eszmével eltűnik maga az erkölesi is; nincs többé alapja és bizonyosan megszűnik minden befolyása a lelkekre. Az anyagi észrevételre szorítkozott tudomány csak azt ismerheti meg, a mi van, nem pedig a minek lenni kell. Ha a kézzel fogható anyagon kívül nem létezik számunkra a jó és jogosság eszményképe, hogyan törekedhetnénk feléje? Ha csak anyag vagyunk és semmi más, bámulatosabb vegyületű és szerkezetű anyag, mint más, nem tudjuk megérteni, hogy a széneny, légeny és éleny részecsek eme vegyületeinek miképen lehet betöltendő kötelességük? Mi a kötelessége az oroszlánynak, puhánynak, vagy moszatnak, mi a kötelessége a kőnek, mely alácsik, a szélnek, mely fú? A materialismus soha sem lesz képes alapot adni az erkölesi törvénynek. Képzelnem tudom az erkölesöt, mely egyik vagy másik kultustól független, de hogy az Isten és a lélek halhatatlanságának hitétől függetlenül is létezhessek, azt nem tudom képzelnem. E két eszmén kívül nincsen észszerű ok, mely visszatartson, hogy jólétemet és gyönyörölvezetemet mások rovására is ne keressenem. Saját előnyömért habozás nélkül áldoznék fel másokat, de mi célja, mi értelme volna annak, hogy magamat áldozzam fel másokért?

Ha a földi élettel mindennek vége, mely elfogadható ok miatt tenném ki magamat embertársaim vagy a haza védelmében a biztos veszélynek? Mit nyernék azért

kárpótlásul? A becsület, dicsőség, az utókor hálája semmi előttem, mivel mitsem fogok azokról tudni. Ezek az eszmék csakis a vallás és a szellemi bölcészet által képzett embereket lelkesíthetik, kik akaratuk ellenére is a szellemi dolgokhoz vannak kapcsolva; de beszéljünk csak róluk egy következetes és gyakorlati matérialista előtt: vállat von rájuk és saját szempontjából igaza van.

Azok nyilatkozata, kik nem hisznek a jövő életben e szavakban nyert legközelebb kifejezést: „Egy élő kutya többet ér, mint egy holt oroszlány. Mert az élők tudják, hogy meg fognak halni, de a holtak semmit, semitsem tudnak és semmiresem számolhatnak többé, az ő emléküik a feledékenységnek van átadva... Adjuk át azért magunkat az élvezetnek, mert az emberre nézve nincsen jobb dolog e földön, mint enni inni és élvezni.“ Horatius, Epicurus tanítványa hasonlóképen nyitakozik: „Élvezzük és éldejlük a gyönyört, mielőtt megöregednénk és meghalánk!“

A helyesen gondokodó atheista sohasem fogja életét kockára tenni, hogy megvédje embertársait vagy hazáját, mert ha a testtel vége mindennek, miért áldozná fel azt, melylyel élvezetet biztosíthat. Szerinte az átadás ostobaság és a feláldozás bolondság.

A szellemisség tagadása megfoszt bennünket mindazon észszerű okoktól, melyek jogosságra és becsületességre ösztönöznek. Miért ne gazdagodnám meg, ha ezt megtehetem a büntetőtörvény kijátszásával? Milliók és milliók tapsa mindent meg fog bocsájtani! Semmi helyes okot nem látok, hogy visszatartóztassam magamat valamely gyöngédtelenségtől, visszaéléstől vagy lopástól, ha tudom, hogy büntetetlen fog maradni és egyszersmind haszonnal jár. A vallási eszmén kívül minő rugó ösztönözhet még arra, hogy tegyem a jót és ne tegyem a rosszat? Rendesen

kettőt szoktak felhozni: a becsületet és a lelkiismeretet. De a becsület oly érzelem, mely a lényegesen szellemi életet élő társadalmakban szülemlhetik meg és a mely azokon kívül teljesen ismeretlen. Az oly országokban, melyek a matérialismust vallják, mint China, egyáltalában nem létezik és ha léteznék is, nyomtalanul meg kellene semmistülnie, mert nincsen alapja. Kináljuk csak meg az embereket egyfelől az élet minden élvezetével, másfelől a becsülettel, vagyis a becsültetés vágyával: bizonyos, hogy a legtöbb ember az első tételt fogja választani. Az az elégtétel, melyet a becsültetés szerez az embernek, csakis képzeletbeli, míg a gazdagság, még a bűnösen szerzett gazdagság is az érzékekhez szól és az egész anyagi embert hatalmába keríti legyőzhetetlen erővel. Ha rosszat teszek, azt szokták mondani, becsületlen élet várakozik rám. De ha megváltoztatom tartózkodási helyemet, cipőim uti porával a becsületlenséget is lerázhatom magamról, s ha van elég pénzem hozzá, máshol minden élvezetet fellelhetek, még a becsültetés élvezetét is. Más oldalról az érzékiség tökéletesen el tudja fojtani a becsület legutolsó szikráját is, feltéve, hogy még ennyi is van és boldogan képes élni, a nélkül, hogy a megvetetést észrevenné. Hát a lelkiismeret semmi? — fogják többen kérdeni. Kétségkívül nagy hatalom a lelkiismeret, de ha megfosztjuk azon erőtől, melyet az Isten eszméje, vagyis a jó és a rossz abszolút mintaképe ad neki, milyen ingadozó, gyenge lesz! Ha csak egyedül az anyag létezik, viszonylagos lesz minden, jó és rossz, jogosság és jogtalanság egyaránt. Valóban e szavak elvesztik minden értéküket, csak az marad meg, a mi állati: az érzékiség. Más oldalról, mily könnyű megcsalni és elalattatni a lelkiismeretet, ha a vallási érzelem nem működik. Hihető-e, hogy a zsebmetszőt ki fosztogatásából meggaz-

dagszik és élvezzi mindazon gyönyöröket, melyeket a nagy városok nyujtanak, hihető-e kérdem, hogy zavarná őt a lelkiismeret hangja? Üres kifejezés ez, semmi más, a szónoki hatás elkoptatott kifejezése! A munka és az élvezet annyira igénybe veszi az ilyen gazember minden percét, hogy a szemrehányások meghallgatására nem marad ideje. Mit keressen nála a lelkiismeret, midőn ő nem ér rá kihallgatást adni!

A kötelesség Isten és a jövő élet nélkül nagyon szép szó ugyan de üres, jelentés nélküli. Ha a jó érdek nélküli szeretetét tesszük az emberi cselekedet rugójává s mi ebből önkényt következik, a társadalmi élet alapjává, — visszamegyünk az érzéketlenség ama tévedéséhez, mely Isten szeretetét önmagunk szeretete nélkül kívánta. Minden időben hasznos olvasmány lesz ama vitakozás, melyet Bossuet és Fenelon e tárgyban folytattak. Fenelon volt a legyőzött fél, és pedig méltán; ő olyan embert képzelt maga elébe, minő nem létezik. A valóság tanulmányozása semmi kétséget nem hágy fel e tekintetben. Az ember épen úgy, mint minden szerves lény, tehát még a növény is, saját javát keresi. Minden egyes faj fenmaradásának alapja az önszeretet; ezen ösztön nélkül, mely uralkodó a többi felett, lassanként mind kivesznének. Gyermekes ábránd és semmi más azon reménység, hogy az ember kötelessége betöltése céljából le fogna mondani a rá nézve érdektelen vagy épen érdekébe vágó kellemeiről. Az emberben a vadállat az állatiság ingerével mindig feltalálható; és ez csak úgy fékezhető, ha a vallás vagy a szellemi bölselet kiragadja az érzékek hatalma alól és cselekedetének rugójául szellemi érdeket kölcsönöz. Ő épen azon természeti törvény-alapján keresi boldogságát, a mely törvény szerint a kő alá esik, hasztalan hirdetik tehát neki a teljesen érdektelen

kötelességet és a jó érzéketlen szeretetét. E tekintetben csakis a vallás nyithat olyan örök kilátást, melynek reményében megveti a földi javakat és mindent áldozni kész, még az életet is.

Több atheistát idéznek, kik koruk legjobb emberei között foglalnak helyet; így az alázatos és jótékony-ságáról híres Helvetiust, így Mill Jamest, az erkölcsiség, szigorúság és hidegség e bámulatos példányképét, kinek tisztasága az antik márványéval vetélkedik; de feledik, hogy e kivételes emberek oly bölcsészek valának, kik minden érzéki kísértés hatalma alól felszabadultak és ezenkívül keresztyén társadalom kebelében keresztyéni nevelésben részesültek. Kétségbevonhatatlan tény, hogy tetteinkre nem annyira a saját eszméink gyakorolnak elhatározó befolyást, mint kortársaink eszméi és érzelmei. De képzeljünk egy népet, melynél minden vallási eszme kárhozthatva van; ismeretlenek lesznek e népnél az erkölcsiség, az önfeláldozás, és a kötelesség eszméi is. A darwinismus azt tanítja, hogy a létérti küzdelemben a legerősebbek és legügyesebbek uralkodnak és élnek a többiek rovására; hogy ez az állatvilág törvénye és hogy ez nagyon helyes törvény, mert ezen az uton történik a természeti kiválás. E szerint tehát igyekezzünk minden áron legerősebbek és legügyesebbek lenni, és mások helyét elfoglalni; ez által töltjük be kötelességünket, mert ez által szerzünk diadalt a természeti törvénynek, mely a fajok tökéletesedését mozditja elő!

A vallási eszme megsemmisülése az alsóbb osztályok követeléseinek irgalmat nem ismerő durva jellemet kölcsönözne. Nagyon is jól vannak sugalmazva a forradalmi communismus vezetői, kik a társadalom ellen folytatott háborújuk kitzüött zászlójára az Istenség tagadását irták. Mennél mélyebben sülyed az ember az érzékiekbe,

mentől inkább megfosztják a túlvilági megjutalmazástól, annál türelmetlenebbül fogja elviselni a társadalmi egyenlőtlenségeket, melyek őt a rá nézve egyedül létező világ örömeitől fosztja meg. És ha azt tapasztalja, hogy célt nem érhet, kész megtámadni az intézményeket, melyek felett a pokoli gyűlölség és irtózatossá vádolt vadtság vegyülékével diadalmat ülni remél. Ezen érzelem hatása alatt lobbantotta lángra a commune Páris emlékeit, melyek a fenállt hatalom symbolumai valának. Ducamps Maxime befejezve Párisról és nevezetességeiről irt jeles könyvét, megdöbbenő mély bánatának ad kifejezést, hogy a fényes város, a civilizáció e remeke, melyet részletesen leír, egykor majd a lángok martaléka lesz! Bizonyos, hogy az atheismus fogja meggyújtani ama fáklyát, melylyel a forradami communismus mindent megsemmisíteni céloz, midőn mint legyőzött nem reméli többé valósíthatni ábrándjait a társadalom újjáteremtéséről!

A naturalismus a szabadság fogalmát teljesen megsemmisíti. A nagy világegyetemben szükségképeni törvények határoznak mindent; ha az ember egy parány anyag, végzettszerűen engedelmeskednie kell e törvényeknek; mi lesz ekkor a felelősség és a büntethetőség elvéből? Megtarthatjuk e szavakat, de semmi jelentőségük sem lesz!

Ha le kell mondanunk a jövő élet minden reményéről, minő szomorú sorssá válik az emberi létel! Mennyi gond, mennyi bánat, mennyi testi és lelki szenvedés néhány pillanatnyi örömért, néhány napi boldogságért! A halál közelgetése minő zord és minő vigasztalan! Mennyivel boldogabb az állatok sorsa! Ők nem ismerik a betegséget, mert ösztönükkel egyezőleg élnek; nem ismerik az erkölcsi fájdalmakat, félelem és bánat nélkül élnek az életet. A mit mi léleknek, eszmének ne-

vezünk, csak fájdalmat szerez, s megismerteti ama létel keserüséget, mely szük korlátok közé szoritva, nem kecseltethet jövendő étellel; a mit mi léleknek, eszmének nevezünk, átkozni való ajándékok, és az ember birtokukban nem tökéletesedett állat, mint állitják, hanem egy eltévesztett, szerencsétlen teremtés, kit szünet nélkül ki-elégíthetetlen vágyak és csalárd remények kinoznak. Helytelenül mondja Lamartine „hogy az ember bukott angyal, ki visszaemlékezik az egekre,“ — sőt inkább tévesztett lény, kinek sajnálnia kell az iszapot, melyet elhagyott!

Röviden ismételve, Isten és a lélek halhatatlanságának hite nélkül hiányzik az erkölcs alapja és szentesítője, miből következik, hogy a társadalmi rend, mely a jogosság, igazság és kötelesség fogalmain nyugszik, alapjában van megtámadva. Ha tehát a vallási eszmének meg kell semmisülnie, a kezdetleges kor vadságába való visszasülyedés elkerülhetlen. Tagadhatlan tény: a vallás a civilisatio feljődésének mindenütt előtte járt.¹⁾ Ha tehát a

¹⁾ Lássuk csak, mit mond Voltaire helyes érzéke. Hajdanta könyv nélkül tudták az ilyen szép verseket, a mai időben már nem is olvassák.

Consultez Zoroastre et Minos et Solon,
 Et le martyr Socrate et le grand Ciceron;
 Ils ont adoré tous un maitre, un juge, un père.
 Ce systeme sublime á l'homme est necessaire;
 C'est le lien sacré de la société,
 Le premier fondement de la sainte équité,
 Le frein du scélérat, l'esperance du juste.
 Si les cieux déponillés de son empreinte auguste,
 Pouvaient cesser jamais de le manifester,
 Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer.
 Que le sage l'annonce et que les rois le craignent!

(Magyarul: Kérdezzétek csak meg Zoroastert, Minost, Solont, a vértanu Sokratest és a nagy Cicerot, ők mindnyájan imádtak egy

civilisationak nem megsemmisülés a sorsa, úgy a vallás egyik vagy másik alakban folytatni fogja ama nemes feladatát, hogy megadja az élet erkölcsi szabályát és a kötelesség betöltésére szükséges indokot.

De milyen lesz ez az alak? Bizonyossággal állítható, hogy az a keresztyénség kifolyása lesz. A mai időben már nem keletkeznek új vallások. Elmúlt az az idő, melyben az eszmény kijelentés alakjában megtestesíthette magát a történelemben. Ha a keresztyénséget visszavezetjük a tisztán jézusi tanításra, vagyis a judaismus lenyegére, úgy a mint azt a felvilágosult rabbik ismerik, előttünk áll a legtisztább deismus; szeretet és a tökéletesedés kötelezettsége. Bátran állíthatjuk, hogy ez példányszerű vallás. Ha a vallási eszme túléli az őt fenyegető krízist, bizonynyal ez fog diadalmaskodni. Csak az a kérdés, hogy a vallási eszme, mely mint alap szorosan össze van forrva az erkölccsel és a joggal, fenállhat-e alak szervezet és kultus nélkül, fennállhat-e, ha csak egyéni hit lesz,

mestert, egy bírót, egy atyát. E magasztos rendszerre szüksége van az embernek; ez a társadalom felszentelt köteléke; a szent jogosság legelső alapja; a gonosztévő zablója, az igaz reménye. Ha az ég megfosztatva dicső jellemvonásáról, nem nyilatkozathatná ki ezt többé, — ha Isten nem léteznék: ki kellene találni, hogy a böles hirdesse és a királyok féljék! —)

Hellvald Frigyes egyik munkájában, melyben a mult évben megjelent ilyen című munkámat cáfolja: A protestantismus és katholicismus a nemzetek szabadságához és jólétéhez való viszonyában“ (:Magyarban megjelent Derczenyi M. Sándor fordításában. Debrecen, Telegdi K. Lajos bizománya, 1876. ára 30 kr.): azt állítja, hogy a ragas miveltséggel bíró korszakok vallástalanságuk által tűnnek ki és például idézi Rómát Augustus korában és a renaissance korát. De hiszen épen Augustus korától számítható a római birodalom hanyatlása, ami pedig Európát a XV. században illeti, a vallási eszme felébredése szüntette meg a renaissance romlottságát.

külső nyilatkozat nélkül? Nem hiszem, hogy fennállhatna. Szükséges dolog, hogy minden tan világosan meghatározassék, főképen ha az élet cselekedeteit szabályozni van hivatva. Az emberi lételt és a társadalmat lehetetlen a kétely vagy a tagadás elvére alapítani. A bölcsepsz szünet nélkül kutathatja az igazságot, de a népnek főképen a gyermeknek, határozott és világos állításokra van szüksége.

A mindennapi tapasztalat a kultus szükségét bizonyítja. Az az érzelem, melyet külső nyilatkozatok nem táplálnak, lassanként erejét veszti és kivész. E tekintetben a külső és belső elengedhetetlen egymástól. Ha azt akarjuk, hogy a vallási érzelem élő erő legyen és gyümölcsöket teremjen, serkentetünk és buzdítanunk kell a beszéd, az egyetérzők gyakori összejövetele, a művészet nyilatkozatai és közös symbolikus cselekedetek által. A szabad kőműveseknek is van ritusok és Észak-Amerikában az atheista congregatiók is bírnak kultussal. E tárgyra vonatkozólag Quinet E. így nyilatkozik: „Az ember sohasem fogja magát arra határozni, hogy áthaladjon az életen a nélkül, hogy semmi beszéd ne kösse a halhatatlan lények társaságához; sem a világba lépni, sem abból távozni nem óhajt, mint a falevél, mely előáll és megszűnik a nélkül, hogy valaki tudná. Az embernek tanura van szüksége, mely felőle bizonyosságot tegyen az élők és holtak társasága előtt. Természetét erő, nagyság vagy gyengeség jellemzi. Mi ezt nem változtatjuk meg.“

Laurent az „Emberiség története“ című nagy művének utolsó kötetét azon kérdés fejtegetésére szentelte, mely bennünket ezuttal foglalkodtat: hogy milyen lesz a jövő vallása? Azon író véleménye, ki korunk egyik legkitünőbb történésze és legtekintélyesebb jogtu-

dója, érett megfontolást érdemel, annyival is inkább, mert e kényes tárgyat állandó elmélkedése tárgyává tette. ¹⁾ Laurent kimutatja, hogy ha a dogmák és a kultus külső alakjai mindenfelé megtámadtának és aláásatnak is, maga a vallási eszme és az általa előidézett küzdelem mind inkább nagyobb és nagyobb tért foglal korunk eseményeiben. Mindenfelől hangzik a vallásujjítás szükséged, a világ megmentése érdekében. Oly hitet sürget mindenki, melyet az ész nyiltan elfogadhat. Az emberiségnek vallási hit kell. „Vegyétek el ezt tőle, halála bizonyos lesz, dicsőtelen halála az anyag rothadásában!”

A katholicismus nem képes megfelelni a felvilágosult lelkek hitbeli szükségének. Az által, hogy proclamálta a pápa csalatkozhatlanságát, ellentétbe tette magát az állam eszméjével és összeütközésbe jött a modern ember minden aspiratiójával. Tulterhelte magát dogmákkal, melyek csak a mysticismus sötétségében tarthatják fenn magukat és a kritika ítélőszékét nem képesek kiállani. Constant Benjamin bebizonyítja, ²⁾ hogy a vallás a civilisatio átalakulásával folyvást átalakult; hasztalan törekvés tehát a vallást fejleszthetlenné tenni akarni. A fejleleszhetlen kultus, mely világosság haladási színvonalán nem áll, nem sokára oda jut, hogy csakis a műveetlen osztályok szükségét elégíti ki. És ekkor babonává fajul, míg a felsőbb osztályokban a hitetlenség harapódzik el. Ez a tényleges helyzet, főképen a katolikus országokban.

Laurent szerint a jövő vallása a keresztyénség lesz, ama keresztyénség tudniilik, mely a protestantismus egy-

1) Laurent említett kötetének méltánylása olvasható Froschammer Z. müncheni kitűnő tanár egyik ilyen című legújabb művében: „Ueber die religiösen und kirchenpolitischen Fragen der Gegenwart.

2) Mélanges de littérature et de politique 1. E. C sz.

más után következő átalakulásai által Jézus eszményére vezetetik vissza. Véleményének támogatása céljából oly tekintélyekre hivatkozik, kiket tulságos vallássósággal nem igen lehet gyanusítani: Goethére, Straussra, Renanra és Tainere.

Hogy az értelmi kultura tovább haladhasson, — mondja Goethe — hogy a természeti tudományok növelhessék ismereteinket, hogy az emberi szellem nagyobb hullám-gyűrűket vehessen, nem fogjuk túlhaladni a keresztyénség ama nagyságát és értelmi fejlettségét, mely az evangéliumokból felénk sugárzik.“

Strauss egyik művében vizsgálat alá veszi, hogy mi az elmuló és maradandó a keresztyénségben 1) és a következő következtetésre jut. „Az emberiség sohasem fog ellenni vallás nélkül, mert sohasem fog ellenni a Krisztus nélkül; hiszen vallást akarni a Krisztus nélkül, annyi mint a költészetről beszélni, a nélkül hogy számot vetnénk Hommerral és Shakespearrel. Jézus elválaszthatatlan a vallási mozgalomtól, mert ő ismeretette meg az emberekkel az igaz vallást. Krisztus sem nem Isten-ség, sem nem mythos; történelmi személy ő, mindenek közt a legnagyobb és legpáratlanabb, de nagy átalakulás történik a kultusban, melyet az emberiség ő neki szentel. Sok századon át halálára, feltámadására, csodáira volt függesztve minden szem; ma Jézushoz minket életadó tanítása, új parancsolata a szeretetről és nagyszerű önfeláldozási példája köt s jövőben méginkább ezek fognak hozzákötni. Ezekben van maradandó igazság, mely a keresztyénséget döntő vallássá teszi.

Renan következtetései majdnem teljesen egyezők Strausséival. Renan Jézusnak a Samarita nőhöz intézett szavait idézi: „Monda néki az asszonyi állat: a mi Atyáink

1) Ueber Vergängliches und Bleibendes im Christenthum.

ez hegyen imádták az Istent, ti pedig azt mondjátok, hogy Jeruzsalembe vagy az a hely, hol az Istent kell imádni. Monda néki Jézus: asszonyi állat elhídjed, hogy eljő az óra, melyben sem ez hegyen, sem Jeruzsalembe nem imádjátok az Atyát. Eljő az óra és az most vagy, mikor az igaz imádók imádják az atyát lélekben és igazságban.“ (János IV. 19—23.) „Jézus — folytatja Renan — akkor bizonyítja be magát Isten igazi fiának, midőn e szavakat kimondá; ezekben tette le az alapot, melyen az örök vallás épülete fel fog épülni; megalapítja a tiszta kultust, melyet idő és egy haza szűk határa nem határol, mely mind az, időknek végéig eltarthat; a tiszta lelkek menyországát teremtette meg ezek által, melyben feltalálható mind az, mit e földön hasztalan keresünk. Isten gyermekeinek tökéletes nemessége, az abszolút tisztaság, a teljes elvonódás e világ szennyeitől, végre a szabadság, melynek csak az eszmevilágban van általános elterjedése.“

A hegyi prédikáció mindörökké felülmulhatatlan. Sohasem fog a vallásban olyan forradalom történni, mely ne fűződne szorosán azon érzelmi és erkölcsi magassághoz, mely fölött Jézus neve fénylik. Krisztus vallásában semmi dogma sincs, és majdnem semmi kultus. Istennek mint minden tökéletesség mintaképének szeretete, az emberek szeretete, a caritás, ime ezekre szorítkozik minden tana. Nem képzelhető vallás, melyben kevesebb theologiai és papi vonás volna, több bölcseséttel, mélységgel és egyszerűséggel párosulva. Ha gyakorolni ohajtanók ama kultust, melyre Jézus példát adott, a judaismus ritusát kellene követnünk, habár ő erre sem fektetett semmi súlyt. „Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok tökéletes,“ — „szeressétek egymást,“ — ez Jézus szerint a törvény és a próféták.

E kultus, melynek nem voltak megparancsolt külső cselekedetei, és csakis a szív érzelmében és a jó követésében határozódott, olyan emelkedett eszme vala, melyet senkisémet értett meg. A papi szellem csakhamar eltorzította és a dogma subtilitásával elfojtotta. Fére kell lökni a legkorábbi kortól a mai napig felhalmozódott egyházi hagyományokat s megkaptuk a Krisztus eszményét, mint a vallás csiráját. — Renan szerint tehát az emberiség vallási jövője a szabad és egyéni keresztyénség, megszámlálhatatlan benső változataival együtt.

Laurent világosan kimutatja, hogy a tiszta keresztyénség csakis a protestantismus kebelében forrhatja ki magát. Egyedül csak ebben található fel a mester beszéde iránti tisztelet tudománnyal és szabadsággal párosulva, aini lehetővé teszi, hogy beszédeinek valódi értelmét megismerjük. A tiszta keresztyénség magához vonhatja a zsidókat, a mohamedánokat és a deistikus bölcsészeket. Ha a judaismust megfosztjuk a liturgikus cselekedetektől, alapjában véve Jézus tanításától semmit sem fog különbözni. A mohamedanismus nem egyéb, mint olyan intézmények közzé sülyedett deismus, melyek kevésbé kedvezők a haladásra és mindig csak másodrangúvá fogják tenni. De a katolikusokat nagyon nehéz lesz megnyerni; ők vagy továbbra is megmaradnak a régi dogmák mellett babonaságból, vagy a föltétlen közönyösség útjára térnek, mely vizzatérést nem ismer. Azonban Taine még e tekintetben is lehetőnek tartja a vallási mozgalmat. „Luther és Kálvin rideg, betűszerinti protestantismus nem izlett a latin népeknek, az enyhitett protestantismus, mely az exegesis által új alakot nyer, a civilisatió és a tudomány szükségeihez alkalmazkodik, véghetetlenül kibővül és megtisztul, oly kiváló bölcsészeti, szabadelvű

és erkölesi vallás lehet, mely még a latin országokban is megnyeri magának az intelligentia ama magasabb osztályát, mely Voltaire és Rousseau idejében a deismusnak hódolt.¹⁾

Hogy a vallás hatást gyakoroljon a társadalomra és azt átalakítsa, a létel minden pillanatát be kell töltenie és minden cselekedetét vezérelnie. A legtöbb emberre nézve a vallás bizonyos cselekedetek gyakorlásában áll, melynek teljesítése után többé mitsem törődik vallással. Ez a vasárnapi kultus.

Reville megmutatja, hogy milyennek kellene lenni a jövő vallásának. „Egy apostol mély érzelmi kifejezése szerint az evés és az ivás, az alvás és az ébrenlét, a nyugalom és a munka, mind Isten dicsőségére fog szolgálni. A földmives, midőn földjét munkálja; a munkás, midőn a gyárban vagy hutában dolgozik; az anya gyermekének bölcsője mellett; az üzlet-embere irodájában; a művész vászna előtt; a tudós kutatásai közben, egy szóval mindenki magán fogja hordani, a kis dolgokban épen úgy, mint a nagyokban, a vallási szellemet, mely nem lesz egyéb mint az isteni tökély szeretete. Vallásosságból fogjuk munkálni a nyomor és a társadalmi romlottság megszüntetését; vallásosságból leszünk szabadelvűek a politikában, reformátorok és philantropok; vallásosságból fogunk tanulni igyekezni, mindig többet és többet tanulni és örködni afelett, hogy mások is megszakítás nélkül többet és többet tanulhassanak. Törekvés a nagyobb világosság felé, ez lesz a hódolat, melyet az ember Istennek, ki maga a világosság, adni fog.“²⁾

A proletáriusok, kik elváltak a keresztyénségtől,

1) Revue des Deux-Mondes 1875 év f. III. E. 300 l.

2) Parker Tamás élete és munkái Reville A.-tól, 115—118 l.

vissza fognak hozzá térni, ha majd megértik, hogy szabadságot, egyenlőséget biztosít számukra, az atheista materiálistikus megszentelti szolgátságukat és feláldozza őket bizonyos állítólagos természeti törvényeknek. Az eszmék teljes összezavarásának tulajdonítható, hogy Krisztus vallására, mely az idők folyamában földi és papi intézménynyé változtatott, úgy hivatkoztak mindig, mint az ó-kormányforma és rendi despotismus szövetségesére, mint minden társadalmi egyenlőtlenség szentesítőjére.

Az evangélium, épen ellenkezőleg „örvendetes hír” a szegények számára; boldogító jelentése Isten országa elközelgetésének, melyben az alázatosak fel fognak magasztaltatni és a földet azok fogják birni, kik eddig az örökségből ki voltak zárva. A keresztyénség minden économiikus nehézségeinket megoldaná, ha a szeretet és a testvériség szelleme, melyet terjeszt, átértve és alkalmazva volna.

Huet Ferenc, végtelen sajnált kitünő mesterem: A keresztyénség társadalmi uralkodása című jeles könyvében kimutatta, hogy az evangéliumban feltalálható lesz a politika és az éconómia mindazon kérdéseinek megoldása, melyek ma a társadalmat zavarják.

Korunk tényei bizonyítják, hogy a vallási kérdés ma sokkal inkább uralkodik a többiek felett, mint valaha. A XVIII. század befolyása következtében még néhány évvel ezelőtt is azt hitte mindenki, hogy a lefolyt theologiai hitvitákkal együtt maga a vallási kérdés is letűnt. Ez már a mult — mondták az emberek, — és csakis történelmi érdeke van. Pedig nézzük csak mi történik ma az egyes országokban; maguk a vallási vitás ügyek szítják mindenütt a pártok küzdelmeit. A liberalismus küzdeme az ultramontanismus ellen, melynek eddig csak

Belgium volt színhelye, ma már általános elterjedést nyert mindenfelé a földön; észlelhetjük Német- és Franciaországban, Hollandiában, Spanyol- és Olaszországban, Angliában, Canadában, Braziliában, Mexikóban, Chiliben, La Platában, sőt még az Egyesült Államokban is, a hol az ellentállás a katolikus papság erőszakos tulkapásai ellen a választások jelszava kezd lenni. És ez helyesen van így. A vallás az egész életet kezdi áthatni. Romának, miután azt hiszi, hogy a csalhatatlan igazság birtokában van, akarnia kell uralkodni a polgári társaság felett. Ha ez nem adja meg magát, megkezdődik az ellentállás és fokozódik a küzdelem.

Belgiumban azon törekedtek, hogy a vallási kérdések ne zavartassanak össze a politikai kérdésekkel. Küzdeni akartak a papság ellen, a nélkül, hogy érintették volna a dogmákat, melyeknek nevében követeli a papság hatalmát. E megkülönböztetést ma már lehetetlen többé fentartani. A klerikalizmus és liberalizmus közötti küzdelem mind világosabban új jellemet és vallási színezetet ölt, hiszen épen az egyház elvei azok, melyek ellen a küzdelem irányozva van. Anversben felköltötték a XVI. század emlékeit, és az utóbbi választások alkalmával hangoztatták a történelmileg híres koldusok (gueux) refrainét: „Mentse meg Isten hazánkat a pápa nyüveitől.“ Legközelebb Gandban olyan lap vezette a választási mozgalmat, melynek főelve, hogy a küzdelmet a vallási térre is ki kell terjeszteni és a megválasztott hivatkozott Marnixra, Német-Alföld reformációjának e hősi alakjára. Ha ez a mozgalom tovább tart, és éle az egyház ellen ekképen irányul, szükségképen fel kell tennünk eme kérdést: melyik vallási és philosophiai eszme nevében ohajtják legyőzni a csalatkozhatlan egyházat és ha a koldusok éneke szerint „meg

akarják az országot a papoktól szabadítani,“ mivel fogják őket helyettesíteni? Van-e bátorságuk Voltairrel így felelni: Megmentem Önöket a vadállattól és még azt kérdezik, hogy mivel fogom helyettesíteni? vagyis más szavakkal, hajlandók-e fenhangon hirdetni minden vallási eszme megsemmisülését? Nem, ezt nem tehetik, és ha tennék, nem lennének követők. A koldusok refrainjének semmi értelme sincs tehát, hacsak nem felhívás akár vallási reformra, akár atheismusra. Ha nincs bátorságunk választani e kettő közül, és határozottan az egyik mellé állani, az egyház megtartja hatalmát, és győz ellenfeleink ellenmondása felett. A határozott tagadás is ezen eredményre vezet, mivel a családot kielégítetlen hagyja.

A liberalismus bizonyos tekintélyes fejeinek nem régen szemére vetették és nem minden ok nélkül, hogy gyermekeiket papi intézetekbe adják, azon papság intézeteibe, melyről a legnagyobb szenvedélylyel minduntalan azt hirdetik, hogy szabadságellenes törekvések vannak.

Ezen ellenmondásnak meg van a maga magyarázata. Laurent tökéletesen helyesen azt kérdezi:*) „Miért tesznek ők így? Mert egy benső hang azt sugja nekik, hogy nincs erkölcs vallás nélkül. Elhagyták az egyházat, melyben születtek, félrelétek maguktól és kárhoztatták a római katholicismust, ellenállhatatlan ösztön vitte őket erre; de bármilyen következetlenek legyenek is önmagukkal, ohajtják, hogy gyermekeik vallási érzelmekkel birjanak és ezeket csak az egyház költetheti fel bennök. Ezért adják fiaikat és leányaikat minden ellenszenvük dacára is, az egyház keze alá. Avagy tehetnének egyebet? Ki adhatna gyermekeinek vallási nevelést, me-

*) A jövő vallása című művében 534. l.

lyet elengedhetlennek tartanak, a vallás szolgáján kívül? Az atya nem adhatná, mert neki magának sincs többé hite; az anya még kevésbé adhatná, mert babnában nevelné gyermekeit, melynek maga is rabja. A gyermekeknek e szerint semmiféle hitük sem volna. De ez ismét csak egy újabb veszélyt rejtene méhében. A minden kultus nélkül nevelt gyermekeket magával ragadná, hatalmába keritené a közpélda; találkoznának egy téritővel vagy téritőnével és szülőik akarata ellenére is katólikusok lennének.“ Ez a helyesen felfogott igazság. Mennyi példát lehetne felhozni Laurent mellett!

Belgiumban a liberalismus épen úgy mint más országokban olyan járatlan utra tért, melyből a kibontakozás felette nehéz. Hajdanta tiszteletben tartotta az atyák hitét, s programjára a polgári hatalom függetlenségét írta. Ma a koldusok vakmerő refrainjét hangoztatja és a dogmákat támadja meg. A csalatkozhatatlan pápa legfőbb hatalmat követel magának mindabban a mi az erkölcsre vonatkozik; igen, de az oktatásügy, a polgári törvénykönyv, a politikai törvények mind feltételezik az erkölcsöt, tehát mindenben alá kell vetnünk magunkat a pápának, mint az ultramontanok, vagy nyíltan ki kell keltnünk a dogmák ellen, melyeknek nevében akarja az egyház hatalmát megalapítani. Lehetetlen lesz jövőben a liberalismusnak a vallási térre is át nem vinni a küzdelmét. De ekkor világosan tudnia kell, hogy hová akar eljutni. Ha azt hiszi, hogy az emberiség élhet vallás nélkül, nincs más teendője, mint a régi kultus megsemmisítésére törni; ennek romjain uralkodni fog a szabad gondolkodás, megtisztulva az isten lételének és a lélek halhatatlanságának ábrándjaitól. De ha hiszi, hogy a társadalomnak szükségképen vallási alapra van szüksége, bűnös munkát folytat, midőn a katholicismust a nélkül

tamádja meg, hogy annak helyettesítéséről gondoskodnék. A szabadelvű lapok mindennap tele vannak történetekkel, melyek a papok és szerzetesek gonosz tetteiről, erőszakoskodásairól, bűneiről, babonáiról tanuskodnak. Minő következtetést vonjunk ebből? Kétségkívül azt, hogy papok és szerzetesek eltörlendőek a földszinéről; de ez aztán lemondás akar-e lenni minden vallási hitről, vagy egy másikhoz való csatlakozás? Mert választani kell egyet, különösen a gyermekek számára. Ha az efféle törekvések mellett is nem választanak más kultust, mint a katholicismus, az új nemzedéket szükségképen azok befolyásának teszik ki, kikkel naponként ellenségeik gyanánt bánnak. Mert az emberiség nem hajlandó vallás nélkül élni és nekik maguknak is szükségük van a pap segítségére, ha nem a saját érdekükben, de legalább családjaik érdekében. — Ezen esetben gyermekjáték lesz a szabadelvűek gyengeségeit és ellenmondásait sikeresen megtámadni. Ime, a helyzet következményei; maga a párt ellenmondáson alapul, és kelepcebe jutással végződik.

Tudják-e, hogy mit akarnak és akarják-e, amit tesznek, azok, kik a kultus szolgáit naponkénti megtámadásokban részesítik? Ha nem lebeg lelkük előtt tisztább és a mai polgárosodással összhangzóbb vallási eszmény, a semmi érdekében munkálnak, Magát a vallás érzelmét rontják le, kitépve legutolsó gyökereit is, az atheismus győzelmét készítik elő. A pozitivisták örülhetnek ennek, a pozitivisták, kik azt hiszik, hogy az emberiség csak akkor lesz szabad és erőteljes, ha a theistikus babonákból kigyógyul. De nagyon is aggódhatnak a jövő miatt mindazok, kik azt hiszik, hogy a vallási alap nélkül nincsen erkölcsi cselekedet, erkölcs nélkül nincsen társadalom. Midőn a XVI. századbeli koldusok felkeltek, hogy „megszabadítsák az országot a papok ostorá-

tól" — a kultus régi alakja helyett, melyet száműztek a Jézus tanításához közelebb álló keresztyénséget fogadták el, ezáltal vetették meg a világ legszabadabb és legboldergabb országainak, Hollandiának, Angliának, és az Egyesült Államoknak alapját. Ha a mai koldusok nem hoznak egyebet a küzdőterre, koldustarisznyájokban, mint határozott tagadást, rendetlenségnél és anarchiánál egyebet nem létesítenek, mert a társadalom vallási eszme nélkül fenn nem állhat.

Foglaljuk össze röviden tanulmányunkat.

A fennálló kultusok meg vannak támadva és megsemmisüléssel fenyegetve, mert ellentétben állanak a tudománnyal és mert minden despotizmussal és kiváltsággal szövetségre léptek.

Következik-e ebből, hogy a vallások el fognak tűnni? Nem következik, mert az ember lényegesen vallási lény. Az erkölcsnek sem alapja, sem szentesítője a vallási eszmén kívül és erkölcs nélkül nincsen jog, nincsen igazság, nincsen társadalmi rend.

Ha a vallásnak jövőben fenn kell állania, úgy az a Jézus keresztyénsége lesz, mert ez az abszolút vallás, mely helyesen alkalmazva minden társadalmi nehézséget megoldana.

A liberalizmus a klerikalizmus ellen folytatott küzdelmében a csatatér már már vallási térre tette át. Ha hiszi, hogy a polgárosodás vallási eszme nélkül haladhat, elég ha lerontja. De ha ennek ellenkezőjét hiszi, úgy csatlakoznia kell a jövő vallásához, mely az evangelium keresztyénsége

A szabadelvűek gyengesége és erőtlensége azt eredményezi, hogy küzdenek a vallás ellen, melyet nem nélkülözhetnek, és hogy kényszerítve vannak gyermekeiket azok kezébe adni, kiket ellenségeiknek tekintenek

Egy szóval : ha a jövő az atheista materialismusé, következetes cselekedet a régi kultusok megsemmisítése, anélkül hogy helyettesítenének.

Ha pedig ellenkezőleg a vallási eszme elengedhetetlen az embertől, az anarchia útja egyengettetik, midőn a fenálló vallás, minden társadalmi rend alapja anélkül céloztatik leromboltatni, hogy a szükségnek és a mai társadalmak szellemének jobban megfelelő kultussal helyettesítenék.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. A faint oval shape is visible in the upper middle section.

